

MARTIN ŠRAJER / 3. 10. 2016

Nikdo se nebude smát

V roce 1963 se na zámku ve středočeských Liblicích konala konference věnovaná pražské německé literatuře, která významně přispěla k detabuizaci díla Franze Kafky v Československu. Ve stejném roce vyšel první sešit povídkového souboru *Směšné lásky* od Milana Kundery a do distribuce byla schválena středometrážní alegorie Jana Schmidta a Pavla Juráčka *Postava k podpírání*. Trojici zdánlivě nesouvisejících událostí můžeme zpětně interpretovat jako předzvěst vzniku tragikomedie s kafkovským nádechem *Nikdo se nebude smát* (1965).

Pro svůj celovečerní debut si Hynek Bočan, jeden z nejmladších tvůrců československé nové vlny (absolventskou *Nenávist* natočil ve 22 letech), vybral poslední povídku ze *Směšných lásek* Milana Kundery, svého profesora dějin literatury na FAMU. Volbu Bočan odůvodnil takto: „Líbila se mi, protože lehkou, až anekdotickou formou řečí vážné věci. To vážné ve filmu akcentuji, i když zachovávám komediální nadhled. V povídce mne zaujala hlavně skutečnost, že někteří lidé, aniž by k tomu měli morální právo, se cítí povinni zasahovat do soukromého života jedince, který se vymyká jejich životním normám. Dělají to často ve jménu socialistické morálky, ale není to nic jiného než novodobé měšťáctví.“^[1]

Člověkem zasahujícím ve jménu společenských zásad do soukromí někoho jiného je v případě filmu *Nikdo se nebude smát* netaalentovaný grafoman Záturecký (Josef Chvalina). Zkompiloval pseudovědeckou práci o Mikoláši Alšovi a rád by na ni získal kladný lektorský posudek od Karla Klímy (Jan Kačer), mladého vysokoškolského asistenta z AVU. Klíma brzy zjišťuje, že výsledek Zátureckého tříletého snažení je vědecky bezcenný. Chybí mu ovšem kuráž, aby tuto skutečnost neodbytnému autorovi oznámil. Jak je u Kundery zvykem, banální událost se stává spouštěčem série příhod s nezvratnými následky. Klíma se postupně zaplétá do sítě lží a výmluv, což negativně poznamenává jeho akademické renomé i vztah s přítelkyní Klárou (Štěpánka Řeháková).

Ke spolupráci na scénáři Bočan oslovil svého spolužáka Pavla Juráčka, který v Klímovi rozpoznal dalšího ze svých melancholických, společensky nepotřebných hrdinů, který „kráčí světem a v důsledku své zdvořilé inteligence není schopen účastnit se lidských vztahů.“ [2] Kundera nepovažoval scénář ani výsledný film, posunující akcent z nerovného vztahu vysokoškolsky vzdělaného Klímy a nepřiliš bystré Kláry na střet protagonisty se společenskými normami (zosobněnými Zátureckým), za příliš zdařilé. Také proto se na dvou následujících adaptacích (*Žert* a *Já, truchlivý Bůh*) podílel i jako scenárista. Později ovšem připustil, že *Nikdo se nebude smát* představuje zřejmě nejlepší adaptaci některého z jeho děl.

Výroba filmu začala pod dohledem tvůrčí skupiny Švabík-Procházka na podzim 1964. Odborný režisérský dozor nad filmem držel Karel Kachyňa, kterému Bočan dříve asistoval při režii psychologického dramatu *Pouta* (1961). Do hlavní role chtěl Bočan původně obsadit polského „Jamese Deana“, hvězdu filmu *Popel a dým* Zbigniewa Cybulského. Kvůli jeho časové vytíženosti ale dostal přednost typově podobný Jan Kačer. Štěpánku Řehákovou si režisér do role Kláry vybral na základě doporučení asistenta režie Jiřího Stránského (ve filmu dostal malou roli „Kanaďana“), který zaregistroval její umělecký portrét od Tarase Kuščinského v *Divadelních novinách*.

V *Divadelních novinách* Řeháková po dotočení filmu také dostala prostor okomentovat svou roli a nepřímo tím poukázat na problém řady snímků nové vlny – stereotypní pojetí ženských postav, které jsou mnohdy jenom krásné, hloupé a pro svou naivitu lehkou zneužitelné: „Neztotožnila jsem se vlastně nikdy se svou postavou, často mi ta dívka připadala hloupá, nemožná. A přiznávám se, že se opravdu bojím výsledku. Klára je přece docela jiná než já...“ [3] Byť se Řeháková v postavě Kláry nedokázala najít, filmoví kritici její debutantský výkon paradoxně chválili více než herectví zkušenějšího Jana Kačera.

První kopie filmu byla sice hotova již v srpnu 1965, ale domácí diváci si na něj museli ještě půl roku počkat. Přednost dostali návštěvníci čtrnáctého ročníku filmového festivalu v západoněmeckém Mannheimu, kde měla Bočanova sžíravě ironická absurdita v říjnu 1965 světovou premiéru a odkud si zároveň odvezla Velkou cenu města Mannheimu v oblasti prvních hraných celovečerních a dlouhých dokumentárních filmů. Po debutu Věry Chytilové *O něčem jiném* (1963) a *Démantech noci* (1964) od Jana Němce šlo o další úspěch našich filmařů na druhém nejstarším německém

filmovém festivalu (po Berlinale). Československá premiéra proběhla 4. února 1966.

Třebaže tvůrci film představovali jako anekdotický pohled na situaci společensky cenného člověka, jehož život svou soustavnou činností ničí ti méně schopní, bez viny ve skutečnosti není žádná z postav *Nikdo se nebude smát*. Klíma se chová jako zbabělec. Bojí se říct pravdu (hned na začátku filmu například popírá, že by se v jeho bytě vyskytoval někdo další) a za své činy nechce převzít zodpovědnost. Sám uvádí do činnosti ničující mechanismus „kiliánovsky anonymní byrokracie“, [4] když se překážku, kterou nevytvořil, rozhodne namísto odstranění obejít.

Za trefnou metaforu podobné lidské přizpůsobivosti, jakou pozorujeme u Klímy, slouží ve filmu hned první obraz. Aby se vyhnuli výkopu u chodníku, vyšlapávají si chodci cestičku sněhem. Stejně jako Klíma, ani oni se vnějším podmínkám nedokážou vzepřít. Raději se jim podřizují. Oběti neschopnosti převzít zodpovědnost za zbabělost přitom není jenom Klíma. Na jeho morální selhání doplácí také druzí, zejména Klára, čímž Bočan s Juráčkem jako jedni z prvních otevřeli v šedesátých letech velmi relevantní téma spoluzodpovědnosti intelektuála za mravní úpadek společnosti.

Vizuální gag s cestičkou ve sněhu je zároveň jedním z prvních dokladů Bočanovy přesné a střízlivé režie. Každodenní absurditu zaznamenává bez moralizování, k jádru problému se propracovává skrze detaily. K postavám různého věku a vzdělání přistupuje se stejnou zdrženlivostí a naléhavostí vyprávění umně stupňuje nenásilnými významovými posuny (zprvu komediálně rámované šmírování se později obrací proti hrdinovi). Jeho suverénní kontrolu nad tónem filmu, v němž se mísí marnost, trapnost, smutek i sarkasmus, vyzdvihovali také doboví publicisté: „Je to zralý debut: s promyšlenou do konce dovedenou koncepcí, jistý profesionálně a přitom nekonvenční v přístupu k životu, rozehrávající řadu strun – od sebeironie a smutku až po trapnost, karikaturu a absurdnost.“ [5]

V pozitivním duchu se nesly i ostatní recenze. Podle Jiřího Pittermana nese Bočanův film „znaky profesionálně čisté, cíle si vědomé, divácky vděčné a v této poloze i provokující práce.“ [6] Již citovaná Galina Kopaněvová o *Nikdo se nebude smát* napsala mimo jiné: „Nit vyprávění plyne hladce, převažující rozmarný tón výborně naladuje, komické situace mají jemný humor, scény demonstrující lidskou tupost a malost mrazí.“ [7] Výraznou nespokojenost projevil z domácích publicistů nechvalně

proslulý komunistický kritik Jan Kliment, jehož nepochopení autorského záměru (i nevelkou slovní zásobu) dokládá následující souvětí: „Neschopnost komunikace mezi lidmi socialistické společnosti vyjadřují scenárista i režisér fantastickou scénérii stále nesmyslně rozkopané ulice, kde nějaký kafkovský pojatý dělník nesmyslně nekonečně kope ve dne v noci v zimě v létě jámu a je pořád stejně daleko.“^[8]

Nebyl to ovšem Jan Kliment, kdo se smál poslední. Ve svém pamfletickém textu se totiž odvolával na recenzi ze západoněmeckého deníku *Franfurter Neue Presse*, který podle něj stejně jako ostatní západoněmecká periodika využil filmu ke kritice socialistického režimu, jenž jedince nutí podříditi se předepsanému pořádku. Ivan Urban na ideologický útok svého kolegy zareagoval v *Literárních novinách*, kde s pomocí úryvků ze tří jiných západoněmeckých recenzí poukazuje na zavádějící povahu Klimentova zevšeobecňujícího tvrzení.^[9] Incident měl dohru na vyšších místech, neboť Kliment byl v dubnu 1966 předvolán do FITESU (Svaz československých filmových a televizních umělců), kde se dočkal otevřeného odsudku způsobu, jakým recenzi na *Nikdo se nebude smát* napsal.^[10]

Jan Kliment ovšem ve svém boji proti kafkovskému buržoaznímu umění nepolevil a jeho houževnatost mu v červenci 1969 zajistila místo šéfredaktora kulturní rubriky *Rudého práva*. Nebyl prvním ani posledním oportunistou typu Zátureckého, který mohl prorazit i díky tomu, že jej žádný Klíma včas nezarazil.

Nikdo se nebude smát (ČSR 1965), režie: Hynek Bočan, scénář: Hynek Bočan, Pavel Juráček, kamera: Jan Němeček, střih: Zdeněk Stehlík, hudba: Wiliam Bukový, hrají: Jan Kačer, Štěpánka Řeháková, Josef Chvalina, Hana Kreihanslová, Jaromír Spal, Zdeněk Hodr, Libuše Havelková, Bohumil Vávra, Radoslav Brzobohatý, František Krahlík, Ludmila Píchová, Jan Libíček, Alena Frimlová ad. 94 min.

Poznámky:

[1] -BK- K filmu *Nikdo se nebude smát*. *Filmový přehled* 1966, č. 2 (17. 1.), s. 2.

[2] Juráček, Pavel, *Deník (1959–1974)*. Praha, Národní filmový archiv, 2003, s. 44.

[3] Hofmanová, Libuše, První kapitoly. *Divadelní a filmové noviny* 1965, r. 9, č. 2 (22. 9.), s. 4.

[4] Označení z recenze Galiny Kopaněvové. Kopaněvová, Galina, *Poezie trpké reality*.

Film a doba 1966, r. 12, č. 1, s. 51.

[5] Fiala, Miloš, Nikdo se nebude smát. *Rudé právo* 1966, r. 46, č. 47 (17. 2.), s. 2.

[6] Pitterman, Jiří, Kinokritika. Nikdo se nebude smát. *Kino* 1966, r. 21, č. 4 (24. 2.),

s. 5.

[7] Kopaněvová, Galina, *Poezie trpké reality*. *Film a doba* 1966, r. 12, č. 1, s. 51.

[8] Kliment, Jan, Kdo se bude smát? *Kulturní tvorba* 1966, r. 4, č. 7 (17. 2.), s. 12.

[9] Urban, Ivan, Poctivě a bez škodolibosti. *Literární noviny* 1966, r. 15, č. 9 (26. 2.),

s. 2.

[10] Z činnosti sekce hraného filmu. *Zprávy Svazu československých filmových a televizních umělců FITES* 1966, č. 2-3 (15. 5.), s. 1.